

«شعرا و زمانه» یا «شعرهای زنانه»

تصحیح بیتی از ناصر خسرو

ندا زادگان

در دیوان اشعار ناصر خسرو، تصحیح مجتبی مینوی و مهدی محقق، قصیده‌ای است که در آن شاعر به پند و اندرز آدمی می‌پردازد و بدی‌های زمانه و دنیا را برای او بازگو می‌کند و در پایان او را به دین و دانش فرامی‌خواند. برخی از ابیات این قصیده از این قرار است:

شده‌ستند ناچیز و گشته فسانه	پدرت و برادرت و فرزند و مادر
فسانه شنودی و خوردی رسانه	تو پنجاه سال از پس عمر ایشان
چرا برنخیزی، چه ماندت بهانه؟	در این رهگذر چند خواهی نشستن؟
به روز جوانی چو گاو جوانه	دویدی بسی از پی آرزوها
زنان دست بر شعرها و زمانه	کشان دامن اندر ده و کوی و برزن

بیت مورد بحث در این قصیده، بیت آخر است که مصراع دوم آن معنی دقیق و مشخصی ندارد. مصححان نیز این بیت را به علت نامفهوم بودن با نشانه استفهام (؟) مشخص کرده‌اند. از میان شرح‌های موجود بر دیوان ناصر خسرو، محمدی و برزگر خالقی در کتاب شرح دیوان اشعار حکیم ناصر خسرو قبادیانی بیت مورد نظر را چنین معنی کرده‌اند: «دست‌زنان به خاطر روزگار خود و شعرهای خود شاد بودی و دامن‌کشان در کوی و برزن راه می‌رفتی» (محمدی و برزگر خالقی ۱۳۸۷، ج ۱، ص ۱۵۲). اگرچه با این معنی، بیت تا حدودی قابل فهم‌تر شده، اما همچنان دو واژه «شعر» و «زمانه» نامفهوم هستند و این‌گونه به نظر می‌رسد که معنی شارحان با ساختار مصراع تطبیق‌پذیر نیست. تا آنجا که نگارنده بررسی کرده است، «دست بر چیزی زدن» به معنی شادی و خوشحالی به خاطر آن چیز نیست و شاهدهی برای آن در این معنی در متون دیده نمی‌شود.

جمشید مظاهری در مقاله‌ای که با عنوان «توضیح درباره برخی از لغات در دیوان ناصر خسرو»، در مجله نامه انجمن (۱۳۸۲، ص ۴۴-۲۳) به چاپ رسانده است درباره بیت مورد بحث چنین می‌نویسد:

«در حاشیه این بیت نوشته‌اند: «معنی مناسبی برای کلمه (زمانه) پیدا نشد». به نظر نویسنده این کلمات، شاید صورت درست بیت چنین باشد:
کشان دامن اندر ده و کوی و برزن زنان دست بر شعرهای زنانه

و مراد از «شعرهای زنانه»، غزل است و «زنانه» با «زنان» جناس دارد. ظاهراً در نسخه خطی اساس، به جای «شعرهای»، «شعراء» - که رسم الخط کتابت قدیم است - نگاشته بوده و در «زنانه» نون اول نقطه نداشته است؛ مصححان یاء اتر (= ء) را «و»، «نا» بی نقطه را «ما» خوانده و «شعرهای زنانه»، «شعرها و زمانه» شده است!

معنی‌ای که مظاهری برای «شعرهای زنانه» به دست داده است، صحیح نیست. «شعرهای زنانه» به معنی «غزل» در هیچ فرهنگ لغتی ضبط نشده است و شاهدهی برای

آن در متون وجود ندارد. وی درباره «شعرهای زنانه» توضیحات بیشتری نداده و به این مطلب که چگونه به چنین معنی‌ای رسیده، نپرداخته است.

در چاپ تقوی، تقی‌زاده، دهخدا و مینوی از دیوان ناصرخسرو (۱۳۵۵، ص ۳۸۱) به جای «شعرها و زمانه»، «شعرهای زنانه» آمده است و در نسخه «س» مینوی و محقق که مشتمل است بر اشعاری منتخب از شش شاعر، از جمله ناصرخسرو و در مجموعه کتابخانه دیوان هند لندن به شماره ۲۱۳ نگهداری می‌شود، مصراع دوم به این صورت ضبط شده است: «زبان دست بر شعرهای زنانه». به نظر نگارنده با توجه به ضبط چاپ تقوی و همکاران او بیت مورد نظر را می‌توان به صورت زیر تصحیح کرد:

کشان دامن اندر ده و کوی و برزن / زنان دست بر شعرهای زنانه

حال به توضیح بیت بازمی‌گردیم: از جمله معانی مختلفی که برای واژه «شعر» در فرهنگ‌ها ضبط شده «نوعی پارچه و لباس ابریشمی نازک اعلا و گران‌قیمت» است و شواهد بسیاری برای آن در متون یافت می‌شود. ترکیب «دست زدن بر» نیز به معنی «لمس کردن و دست را تماس دادن با چیزی یا کسی» است. ناصرخسرو می‌گوید: در زمان جوانی با ناز و تبختر در کوی و برزن راه می‌رفتی و با زنان معاشرت و ارتباط داشتی و غرق در خوشی‌ها و مادیات دنیوی بودی. واژه «شعر» چند بار در دیوان ناصرخسرو به کار رفته است که دو مورد از آنها در اینجا نقل می‌شود:

امروز همی به مطربان بخشی / شرب شطوی و شعر گرگانی

(ناصر خسرو ۱۳۵۳، ص ۶۰)

نعمت همه آن داند کز خاک برآید / با خاک همان خاک نکو آید و درخور
با صورت نیکو که بیامیزد با او / با جبّه سقلاطون با شعر مطیر

(همان، ص ۵۰۶)

نتیجه آنکه، آنچه شارحان را به اشتباه انداخته، این است که اینان واژه «شعر» را «شعر» خوانده و آن را «آهنگ و ترانه» معنی کرده‌اند.

منابع

- محمدی، محمد حسین و محمدرضا برزگر خالقی (۱۳۸۷)، شرح دیوان اشعار حکیم ناصر خسرو قبادیانی، ج ۱، زوار، تهران.
- مظاهری، جمشید (۱۳۸۲)، «توضیح درباره برخی از لغات در دیوان ناصر خسرو»، مجله نامه انجمن، س ۴، ش ۲، ص ۲۳-۴۴.
- ناصر خسرو قبادیانی (۱۳۵۳)، دیوان، به تصحیح مجتبی مینوی و مهدی محقق، دانشگاه تهران، تهران.
- _____ (۱۳۵۵)، دیوان، ج ۴، به تصحیح نصرالله تقوی، تأیید اصفهان، تهران.

